

Міхась Мушы́нскі

...браты Гарэцкія ня толькі
і ня столькі летапісцы,
а перадусім пераўтваральнікі жыцця...

Запавет слугавання Бацькаўшчыне

Максім і Гаўрыла Гарэцкія ў кантэксьце гістарычнага часу

Вось ужо на працягу многіх гадоў мы зьяўляемся сьведкамі і ўдзельнікамі запозьненага сплчваньня доўгу выдатным сынам беларускага народу – Максіму і Гаўрылу Гарэцкім. Тыя, каму нашчасьціла прычыніцца да гэтай высакароднай місіі – да рэабілітацыі ахвяраў таталітарнага рэжыму, да вяртаньня іхняй спадчыны ў агульнаітаратурны працэс, — ня могуць не адчуваць магутнага сілавога поля, што існуе вакол гэтых машабных фігураў і іх твораў, ня могуць не ўспрымаць жыцьцядайную энергетыку і дабратворнае сьвятло, якое выпраменьваюць вялікія нацыянальныя таленты. І створанае братамі Гарэцкімі сёньня аказваецца болей запатрабаваным, чым пры іхнім жыцьці...

Што ж выпраменьваюць няскораныя тытаны духу – Максім і Гаўрыла Гарэцкія – у непаўторных мастацкіх вобразах і ў палымяным публіцыстычным слове? Перш за ўсё сьвет высокай маральнасьці, сапраўдную, высокага кшталту

духоўнасць. Гэтыя якасці праяўленыя ня ў форме дэкларацыйных заклікаў. Яны – у зыходнай пазіцыі аўтараў, дзе маральнасць выпраменьваюць усе кампаненты мастацкага цэлага, яны бачны ў характары герояў, у іх паводзінах і ўчынках, у крытэрыях ацэнкі жыццёвых падзеяў. Чытач верыць у шчырасць прамоўленага і зробленага дзейнымі асобамі, бо маральнасць, духоўны пачатак ішлі ад саміх творцаў, ад іх асабістага высакародства, ідэйнай перакананасці, выразна акрэсленай грамадзянскай пазіцыі. Дастаткова сказаць, што ніводзін з братоў Гарэцкіх не запляміў свайго імя ў самых складаных жыццёвых варунках і, здавалася б, у безнадзейных сітуацыях турэмнага, лагернага існавання, перад відочнай пагрозай сьмерці. Пра гэты феномен сацыяльныя псіхолагі, даследчыкі індывідуальнай псіхалогіі творцаў яшчэ напишучь не адну навуковую манаграфію.

Дзе карані неверагоднай трывушчасці гэтых людзей? Дзе чэрапалі яны духоўную сілу? У сваім народзе, у яго маральна-этычных уяўленьнях, у народнай філасофіі. Непакісная вера ў праўду, справядлівасць, чалавечую дабрыву падтрымлівала іхні дух і прагу творчай працы. Узвышана-малітоўнае стаўленьне да мастацкага слова, закліканага абудзіць чалавечую душу, утаймаваць разбуральныя пачаткі, нізкія інстынкты, нястрымную прагу ўлады, панаваньне над слабымі, пагарду і бязьлітаснасць да пераможаных, — малітоўнае стаўленьне да слова браты Гарэцкія пранеслі праз усё жыццё, пра што наглядна сьведчаць іхнія творы незалежна ад жанравай прыналежнасці і часу напісання. І гэтая якасць – найбольш значны набытак беларускай літаратуры XX ст. і падстава, каб далучыць яе да высокіх духоўных каштоўнасцяў сусветнай класікі.

Мастацкая інтуіцыя, здольнасць успрымаць жыццё ў яго нястрымным руху і бачыць далёкія вынікі развіцця – таксама адна з прывабных рысаў Максіма і Гаўрылы Гарэцкіх. Трэба зьмірыцца з тым, што сучаснікі не заўсёды могуць належным чынам ацаніць талент мастака-прагностыка, паэтычная думка якога сягае далёка наперад, аплярэджаючы эпоху, а душа напоўнена трывогай і клопатам пра лёс наступных пакаленняў. Сказанае цалкам стасуецца з абліччам братоў Гарэцкіх. І аўтар «Камароўскай хронікі», «Скарбаў жыцця», і аўтар вострых публіцыстычных выступленняў Габрыель Мсьціславец (Гаўрыла Гарэцкі), кожны па-свойму, прадчуваў, прадбачыў трагічныя выправаўні, якія выпалі на долю беларускага народу і на іх уласны лёс у змарочныя 30-я і наступныя гады. І ў іхніх творах мы знаходзім напружаны роздум, пакутлівую спробу разабрацца ў прычынах, якія ўплываюць на развіццё грамадства і лёс чалавека. Чым абумоўленыя гістарычныя зрухі, сацыяльныя катаклізмы і зломы эпохаў – вайны, рэвалюцыі? Яны ж нясуць з сабою невымерныя пакуты, разбурэнні, чалавечыя ахвяры. Ці можна ўплываць на ход гісторыі, і якая пры гэтым роля чалавечай адзінкі і роля людскога мноства?

Шукаючы адказ на пастаўленыя пытанні, Максім Гарэцкі сьпяраша ўскладаў вялікія надзеі на асвету, на кнігу, на гуманістычныя ідэі (зб. «Рунь» і інш.), потым паверыў у здольнасць палітычных партыяў і грамадскіх рухаў вырашыць асноўныя сацыяльныя і нацыянальныя праблемы (артыкул «Няхай жыве камуністычная Беларусь!»). Трагедыя кастрычніцкіх дзён хутка ацвярэзіла пісьменьніка, ён здолеў разабрацца ў складаных палітычных падзеях (аповесць «Дзьве душы» і шэраг апавяданняў) і ў выніку распрацаваў грунтоўную, шырокую праграму, у якой дамінуючае месца заняло выхаваньне нацыянальнай сьвядомасці, барацьба за адраджэньне нацыянальнай культуры, усталяваньне рэальнай незалежнасці Беларусі (зб. «Досьвіткі» і інш. творы, публіцыстыка, «Гісторыя беларускае літаратуры» і г.д.). Інакш кажучы, Гарэцкі–пісьменьнік прайшоў шлях складанай сьветапогляднай і творча-мастацкай эвалюцыі.

Гэты ж шлях паўтарыў з пэўнымі адрозьненнямі і Гаўрыла Гарэцкі, перш за ўсё як публіцыст-адраджэнец, як асьветнік. Нягледзячы на тое, што ў розныя перыяды творы братоў мелі розную жанравую прыналежнасць, яны ўяўляюць з сябе

цэласную мастацкую мадэль нацыянальнага жыцця беларускага народу на працягу значнага этапу яго гісторыі. Яе каштоўнасць у пафасе веры і надзеі на магчымасць ажыццяўлення вялікіх гуманістычных, хрысціянскіх ідэалаў. Мы цэнні творы братоў Гарэцкіх, бо яны, творы, дапамагаюць выжыванню нацыі, хоць трагічныя падзеі апошніх дзесяцігоддзяў гэтую веру моцна падарвалі. Напісанае ж Максімам і Гаўрылам Гарэцкімі – гэта выратавальны круг для тых, хто змагаецца за духоўнае адраджэнне, хто яшчэ хоча верыць і мае сілу верыць у будучыню. У пацьвярджэнне сказанага можна спаслацца шмат на якія творы і артыкулы, хоць бы на тую ж «Камароўскую хроніку», прасякнутую народнасцю, бескампраміснай праўдай, суровым рэалізмам – праўдай мастацкага вобразу, глыбінёй пранікнення ў псіхалогію чалавека, а яшчэ і шырынёй погляду на гістарычны працэс.

Але да «Хронікі» як Галоўнай сваёй кнігі М.Гарэцкі ішоў паступова, мэтанакіравана, спасцігаючы маральна-этычныя асновы народнага жыцця, сутнасныя рысы нацыянальнага характару беларуса. Першымі прыступкамі на гэтым шляху былі творы, у цэнтры якіх вясковы юнак, што вучыцца ў горадзе з тым, каб дапамагчы цёмнаму, абяздоленаму хлебаробу ў пошуках лепшай долі. Герой ранніх апавяданняў («У лазьні», «Роднае карэньне», «У чым яго крыўда?» і інш.) – асоба шчырая, здатная на глыбокі роздум і ўнутраныя перажыванні. Для беларускай прозы пачатку ХХ ст. гэта быў новы герой, які істотна ўзбагачаў нацыянальнае слоўнае мастацтва. Уводзячы ў літаратуру тып вясковага інтэлігента, М.Гарэцкі ставіў перад беларускім грамадствам актуальную праблему ўзаемаадносін аўтару і народнай інтэлігенцыі, самой гісторыяй закліканай шукаць новыя шляхі, якімі павінен ісьці працоўны люд да сьветлага, справядлівага жыцця. Значнай заслугай Гарэцкага-пісьменьніка было тое, што ў вырашэнні ўзьнятай праблемы ён не абмяжоўваўся толькі заклікам да сыноў вёскі не адрывацца ад «родных каранёў», памятаць пра сьвяты абавязак перад скрыўджаным хлебаробам. Аўтар зборніка «Рунь» (1914) усур’ёз загаварыў пра неабходнасць беражлівага стаўлення да інтэлігенцыі, прадстаўнікі якой, трапіўшы з вёскі ў горад, яшчэ не паспелі выпрацаваць трывалы, устойлівы імунітэт супраць згубнай мяшчанскай маралі, супраць уяўленняў, далёкіх ад традыцыяў і вопыту народнага жыцця. Лепшыя дасягненні гарадской культуры трэба спалучаць з маральнымі, духоўнымі каштоўнасцямі, якія выпрацавала на працягу стагоддзяў беларуская працоўная вёска. Такая думка пранізвае ўсе апавяданні М.Гарэцкага. Ды, зрэшты, яна ня страціла свайго значэння па сённяшні дзень, у эпоху глабалізацыі, калі асабліваю вастрыню набыла праблема захавання нацыянальнай самабытнасці кожнага народу, непаўторнасці яго нацыянальнай культуры. І тут літаратурная спадчына М.Гарэцкага арганічна ўключаецца ў кантэкст сучаснага інтэлектуальнага, духоўнага жыцця, яна актывізуе і творча-мастацкую, і навукова-філасофскую думку.

Ацэньваючы М.Гарэцкага як самабытнага мастака, як пісьменьніка-наватара, творы якога маюць неперыходзячае значэнне, нельга не сказаць і пра ягоную заслугу ў распрацоўцы гістарычнай тэматыкі. І тут гаворка ідзе не толькі пра адкрыццё новых пластоў рэчаіснасці, пра пашырэнне даляглядаў беларускай мастацкай прозы («Лірныя сьпевы», «Войт», «Князёўна»). Асваеннем гістарычнай тэматыкі М.Гарэцкі дзейсна спрыяў выхаванню нацыянальнай сьвядомасці беларуса. Ён паказаў сябе тут пісьменьнікам маштабнага мыслення: узнаўляючы сіваю даўніну, аўтар «Лірных сьпеваў» не задавальняўся адлюстраваннем толькі гераічных старонак, а лічыў абавязкам нагадаць і пра трагічныя падзеі ў гісторыі беларускага народу, пра горкі, павучальны досвед далёкага мінулага, які таксама павінен застацца ў памяці нашчадкаў. М.Гарэцкі асуджае здраду нацыянальным інтарэсам, калі неспрактыкаваная ў дзяржаўных справах князёўна

Ганна страціла веру ў тое, што яе падданыя здольны абараніць замак ад войска маскоўскіх ваяводаў, і ганебна ўцякла з роднага Саламярэцка «ў чужадалёную старонку». Так закончылася слаўная гісторыя гераічнага княства. Як бачна, і апавяданні М.Гарэцкага на гістарычную тэму таксама ўспрымаюцца як зьява сучаснай беларускай літаратуры. І яны, дзякуючы адметнаму таленту іх стваральніка, сьцьвярджаюць нязгасную ідэю вернасьці роднай зямлі і абароны нацыянальнай незалежнасьці.

Маштабнасьць таленту М.Гарэцкага засьведчылі і навэлы, герой якіх (цыкл «Што яно?») спрабуе знайсці адказ на глабальныя пытаньні быццянага, сьветапогляднага характару. Было б зразумела, калі б такога кшталту праблематыка прыцягнула ўвагу пісьменьніка сталага жыцьцёвага досьведу, багатай грамадскай практыкі. М.Гарэцкаму ж тады не споўнілася і 20 гадоў! У розных частках цыклу «Што яно?» розныя дзейныя асобы, але яны ў чымсьці блізкія: іх яднае драматызм лёсу, зломы ўнутранага жыцьця, іх паводзіны ня ўкладваюцца ў звыклія рамкі рыскавага жыхара. Але і ў гэтых перажыўшых драму людзей зьяўляецца жаданьне разгадаць таямніцу жыцьця і сьмерці, верагоднасьць існаваньня пазатруннага сьвету. Адна з дзейных асобаў твора гатова нават нячысьціку душу прадаць, каб даведацца, «адкуля яно гэта ўсё, хто гэта даў і што будзе пасля сьмерці?... Можна, і таго сьвету няма? Дык што ж тады, як тады? Нашто ж такі сьвет стварыў?»¹. Іншых персанажаў цыклу «Што яно?» неадольна прыцягвае да сябе прыгажосць сусьвету: «Як прыгожа, як цудоўна-люба, якое вялікае мастацтва ў кожнай драбязінцы з творчасці Вялікай Непазнаванай Сіль»². Разам з тым створанае нябачным творцам ня толькі гіпнатызуе, але і палохае таёмнай неспазнанасьцю. І можа гэта неспазнае, думае адзін з герояў, «мае душу ці пачаткі яе там, далёка, на другіх планетах Усясьвету»³.

Над разгадкамі сьветапоглядных пытаньняў гэтак жа пакутуюць і героі рэалістычна-бытавых твораў. Студэнт-медык Архіп Лінкевіч прачытаў шмат кніжак з надзеяй знайсці там адказ на ўсё, што яго так хвалявала. Але настойлівыя спадзяваньні цікаўнага юнака аказаліся марнымі: «Мы ня ведаем, што будзе пасля нашай сьмертхны, а на гэтым сьвеце на ўсе адгядкі знайсці ня можна, шукай ні шукай». Асабліва ж здзіўляе, бянтэжыць Архіпа той факт, што ня толькі паасобныя далучаньня да кніжных ведаў «сыны вёскі» б'юцца над разгадкай таямніцаў жыцьця і сьмерці: «...няхай бы людзі далікатныя, чуткія, не запрацаваныя ад цяжкае працы, няхай бы яны гібелі ад гэткай мукі, дык не, дык жа народ просты, народ, каторага лаюць «цёмным», чаго ён, гэты шэры, аднатонны народ, па глухіх кутках, у лясах сваіх, сярод балотаў і пнёў, чаму ён мучыўся і мучыцца ад той жа болькі?»⁴. Такім сьмелым паваротам думкі М.Гарэцкі ўносіў прынцыповыя карэктывы ў ідэйна-мастацкую трактоўку вобразу народу: ён слушна ставіў акцэнт на духоўным, інтэлектуальным пачатку як істотных рысах характару беларуса-працаўніка.

Цыкл «Што яно?» і лірычныя абразкі, экспрэсіі, наکشталт «Патаёмнае», «Цёмны лес», «Стогны душы» і інш., зьявіліся ўдалай спробай распрацоўкі філасофскай, інтэлектуальнай прозы, адсутнасьць якой у беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. моцна адчувалася. Новая жанравая форма адкрывала перад нацыянальным слоўным мастацтвам выключна багатыя магчымасьці ў адлюстраваньні сацыяльнай рэчаіснасьці, у раскрыцьці тагачасных канфліктаў і супярэчнасьцяў, а таксама і ў спазнаньні таямніцаў душы, унутранага сьвету чалавека. На разгадцы

¹ Гарэцкі М. Збор твораў: У 4-х тт. – Мн., 1984-1986. Т.1, С.96-97.

² Там жа. С.91.

³ Там жа.

⁴ Там жа. С.66.

гэтых загадак і засяроджвалася ўвага маладога тады М.Гарэцкага. Іх, гэтыя загадкі, вырашае і сучасная беларуская літаратура, абапіраючыся на каштоўны мастацкі досвед М.Гарэцкага, які верыў у невычэрпныя магчымасці чалавечага розуму, верыў у здольнасць чалавека арганізаваць жыццё ў адпаведнасці з маральна-этычнымі пастулатамі дабрны, справядлівасці. І ў гэтым – бяспрэчная заслуга Гарэцкага як пісьменьніка-гуманіста, абаронцы агульначалавечых каштоўнасцяў.

Непадробны гуманізм мастакоўскай пазіцыі пісьменьніка з асаблівай глыбінёй і пераканальнасцю выяўлены ў творах, напісаных падчас Першай сусветнай вайны. Гэта апавяданні «Літоўскі хутарок», «Рускі» (1915), «Генерал», «На этапе» (1916), а таксама дакументальна-мастацкія запіскі «На імперыялістычнай вайне» (1914-1915, 1919-1920, 1925-1926, 1928). Выкарыстоўваючы плённы досвед Л.Талстога, прадстаўнікоў іншых літаратураў, М.Гарэцкі заклаў у беларускай прозе трывалыя мастацкія традыцыі рэалістычна-праўдзівага, аб'ектыўнага адлюстравання вайны і чалавека на вайне. Згаданыя творы з поўным правам увайшлі ў скарбонку нацыянальнага прыгожага пісьменства, сталі мастацкай класікай. Паводзіны, думкі і перажыванні ўчарашняга вясцоўца, апраўдана ў салдацкі шынель, батальныя сцэны, акопныя будні ўзноўлены М.Гарэцкім з гранічнай дакладнасцю і прынцыповым непрыманнем пазыцыі вайны і ўслаўлення гераічных подзвігаў. Уражае перш за ўсё псіхалагічная пераканальнасць абмалёўкі паводзінаў салдата-акопніка, глыбіня пранікнення ў яго ўнутраны свет. Вось сцэна пасля бою, калі камандзір «асабліва ўрачыстым голасам» абяцае прадставіць тэлефаністаў за іх «маладзецкую работу» да высокай узнагароды. «А я сядзеў і горка разважаў: «Які ж мы героі... Георгіеўскія кавалеры? Каб не баяліся кары, каб не вайсковая дысцыпліна, ніводзін бы з нас, ні я, ні Пашын, ні Беленькі, пэўна, з месца ня зрушыліся»¹.

Навізна трактоўкі М.Гарэцкім чалавека ва ўмовах вайны ў тым, што аўтар «Запісак» ня толькі шкадуе салдата, як ахвяру, спачувае яго пакутам, але і ставіць пытанне пра маральную адказнасць кожнага за ўласныя ўчынкі і паводзіны. Вайна ўнесла істотныя карэктывы ў ранейшае пісьменьніцкае разуменне чалавечай асобы. М.Гарэцкі ўбачыў выключную складанасць натуры чалавека, уласцівыя яму супярэчнасці, спалучэнне высакародства і нізкіх інстыктаў, гераізму і пачуцця страху. Зыходзячы з гуманістычнай пазіцыі, пісьменьнік паслядоўна праводзіць думку пра неабходнасць заставацца чалавекам нават у экстрэмальных сітуацыях ваеннага часу.

І яшчэ трэба сказаць пра вельмі каштоўную рысу антымлітарысцкіх «Запісак»: афіцыйныя ўлады пераконвалі салдатаў у тым, што вайна скіравана на вызваленне «малых» народаў. Да гонару Лявона Задумы, сацыяльна-палітычны аспект пэўнай з'явы ён імкнуўся звязаць з нацыянальным: «Вызвалення «малых» народаў? А ці вызваліцца мой народ? Што яму дасць гэтая вайна?»². І яшчэ адна вытрымка з «запісак» салдата Задумы: «Ці ж Беларусь будзе мець нейкую палёжку ад гэтай вайны? А ня здарыцца так, што, дастаўшы перамогу на фронце, расейская рэакцыя ўзмацуецца і загне нас у яшчэ горшы рог?»³. Як бачым, М.Гарэцкі нязменна заставаўся пісьменьнікам-патрыётам.

Кніга «На імперыялістычнай вайне» фактычна стаіць ля вытокаў дакументальна-мастацкага жанру ў беларускай прозе. Неабходнасць падобнай жанравай структуры, як і філасофскай, інтэлектуальнай прозы, была зусім відочнай. М.Гарэцкі свочасова адчуў унутраную патрэбу літаратуры ў такой змястоўнай, пра-

¹ Гарэцкі М. Т.3 – Мн. 1985. С.55.

² Там жа. С.21

³ Там жа. С.77

дуктыўнай форме і адгукнуўся на заклік часу. Зварот да сведчаньняў відавочцы, да жывога дакументу, да канкрэтных фактаў, асэнсаваных у святле эстэтычнага ідэалу, апора пісьменьніка на ўласна перажытае, прапушчанае праз душу і сэрца, – усё гэта павінна было ўдыхнуць новае жыццё ў літаратуру, узбагаціць яе змест, вобразную сістэму, сьцьвердзіць давер да меркаваньняў, думак канкрэтнай чалавечай асобы і да самой асобы як найвялікшай каштоўнасьці сьвету. Менавіта практычнай дзейнасьцю, учынкамі і ацэнкамі канкрэтных людзей Гарэцкі-мастак і вывяраў справядлівасьць агульнапрынятых сьцьверджаньняў, поглядаў. Пошук вялікай праўды пра чалавека і жыццё, прага справядлівасьці былі арганічнай рысай характару Гарэцкага-пісьменьніка. Менавіта праз асваеньне дакументальнага жанру ён і сьцьверджаў у літаратуры высокія гуманістычныя прынцыпы, ідэю сапраўднай чалавечнасьці. Досвед аўтара дакументальна-мастацкіх «Запісак», закладзеныя ім традыцыі годна працягнула беларуская літаратура 60-х і наступных гадоў, асабліва ў творах, дзе эстэтычны прынцып «акопнай праўды» быў скіраваны супраць спрошчанага, аднабаковага, павярхоўна-ідэлічнага паказу вайны і чалавека ў трагічных абставінах ваеннага часу.

Сьмелым наватарствам пазначаны пошукі М.Гарэцкага і ў іншых жанравых формах. У прыватнасьці, згадаем драматызаваную аповесьць «Антон» (1914), цыкл кароткіх драматычных абразкоў («Салдат і яго жонка», «Не адной веры», «Каме-нацёс», «Чырвоныя ружы», «Жалобная камедыя» – усе 1922), шэраг выдатных сацыяльна-псіхалагічных аповесьцяў: «У чым яго крыўда?» (1925–1926), «Меланхолія» (1916–1921, 1928), «Дзьве душы» (1918–1919), «Ціхая плынь» (1917, 1926, 1930). Кожны з гэтых твораў вельмі адметны, своеасаблівы і ў зьмястоўным, і ў фармальным плане, у сродках арганізацыі матэрыялу, у прыёмах раскрыцьця аўтарскай задумы. На прыкладзе «драматызаванай аповесьці», «драматычнага абразка», аповесьці з выкарыстаньнем перапіскі дзейных асобаў бачна, што М.Гарэцкі не эксплуатаваў аднойчы знойдзеную прадуктыўную структуру, а настойліва імкнуўся да абнаўленьня, шукаў форму, найболей адэкватную зместу. І гэтыя пошукі былі пасьпяховыя, яны адкрывалі новыя шляхі разьвіцьця нацыянальнай літаратуры, сведчылі пра яе невычэрпныя ўнутраныя магчымасьці, вялікі эстэтычны патэнцыял.

Зьвернем увагу і на тое, што аповесьці «У чым яго крыўда?», «Меланхолія» і «Запіскі» складаюць своеасаблівую трылогію, прысьвечаную пакутлівым блуканьням беларускай інтэлігенцыі напярэдні рэвалюцыі, у гады абуджэньня нацыянальнага руху беларускіх працоўных і ў час імперыялістычнай вайны.

Яднае аповесьці скразны герой Лявон Задума, асоба ўнутрана блізкая аўтару, блізкая ў поглядах на сьвет, на грамадска-палітычныя падзеі часу. Задума праходзіць складаны шлях духоўнага, грамадзянскага сталеньня. На гэтым шляху паўставалі сур'ёзныя перашкоды, мелі месца сумненьні, расчараваньні, нават га-тоўнасьць разьвітацца з жыццём, бо перспектывы адраджэньня Бацькаўшчыны ўяўляліся сумніўнымі, змрочнымі. Але адчуваньне сваёй сувязі з «роднымі каранямі», усьведамленьне доўгу перад дзядамі і прадзедамі дапамаглі Лявону адмовіцца ад самагубства, пераадолець скепсіс і песімізм.

«Трохкніжка» ня толькі прадэманстравала высокае майстэрства М.Гарэцкага як аўтара сацыяльна-псіхалагічных, аналітычных твораў глыбокага зместу і гэтакай жа падтэкставай глыбіні, але і наглядна засьведчыла далейшае ўмацаваньне эпічных асноваў ягонай творчасці, імкненьне пісьменьніка стварыць шырокую панараму жыцьця беларускага народу на вялікім гістарычным прамежку часу. Гэтую ж тэндэнцыю пацьверджала і аб'яднаньне паасобных твораў у своеасаблівыя цыклы (драматычныя абразкі, цыкл «Што яно?»).

Інакш кажучы, М.Гарэцкі няўхільна ішоў да «Камароўскай хронікі» як падагульняючага твора ўсяго жыцьця і дзейнасьці на ніве нацыянальнай літаратуры.

Трагічныя абставіны – арышт і высылка ў Вятку на пяцігадовы тэрмін – перашкодзілі далейшай працы над «Хронікай». Частковай рэалізацыяй маштабнай задумы стаў раман-хроніка «Віленскія камунары» (1931–1932), хоць мара завяршыць Галоўную кнігу не пакідала выкінутага з літаратурна-творчага асяроддзя пісьменьніка. Вядома, умовы паднявольнага існавання не маглі не адбіцца на зьмесьце твора. «Канчаю апрацоўваюць «Камунараў». Цяжка мне іх пісаць для друку, усё баюся, каб не зрабіць якой памылкі ў асьвятленьні»¹, – прызнаваўся М. Гарэцкі ў адным з лістоў да жонкі. Тым ня менш, і ў такіх неспрыяльных абставінах пісьменьнік стварыў выдатную мастацкую рэч, якая стала значным аб'ектам беларускай прозы, буйной жанравай формы. На жаль, сапраўднае значэнне твору, яго пафас, ідэйная скіраванасць, глыбіня падтэксту, жанравая адметнасць і стыльовае наватарства з прычын палітычнага, ідэалагічнага характару доўгі час належнае чынам не былі раскрытыя. Каштоўнасьць рамана-хронікі трэба бачыць не ва ўслаўленьні гераічнага подзьвігу «камунараў», а ў вытлумачэньні прычынаў іхняга паражэньня. А прычыны гэтыя трэба бачыць у сектанцтве, авантурызьме абаронцаў «клуба на Вароняй», у іх адарванасці ад народу, няздатнасці зразумець сапраўдныя мэты і памкненьні працоўнага люду. Кіраўнікі Рэўваенсавету палічылі ўзброеную барацьбу адзіным і ўніверсальным сродкам вырашэньня сацыяльных супярэчнасцяў. Але ў рэвалюцыйнай апантанасці, захопленыя ідэяй барацьбы, кіроўныя таварышы не патурбаваліся належным чынам падрыхтаваць паўстаньне. Немінучыя ахвяры іх не цікавілі, не спынілі.

Апавяданьне ў раманах вядзецца ад імя сялянскага хлопца Мацея Мышкі, і гэта надало твору своеасаблівы каларыт, стварыла атмасферу шчырасьці, даверу да героя-апавядальніка. Назіраючы за падзеямі, Мышка паступова вызваляецца ад уласцівай многім прадстаўнікам беларускага народа ілюзіі, ад веры ў магчымасьць пабудаваць справядлівы сацыяльны лад шляхам рэвалюцыйнага змаганьня. І нарэшце герой прыходзіць да высновы, што Кастрычніцкая рэвалюцыя ня спраўдзіла мары працоўнага люду, не прынесла волі і нацыянальнай свабоды, яна аказалася вялікай агульнанароднай трагедыяй. Адкрыта абвясціць падобны погляд на Кастрычнік у тагачасных умовах ссыльны пісьменьнік, вядома ж, ня мог. Ён вымушаны быў маскаваць уласную думку, пераводзіць яе ў падтэкст. Вось як падаецца сцэна самагубства кіраўнікоў паўстаньня: «Усе чатыры праз хвіліну назаўсёды выйшлі з той вялікай, з той прыгожай лабараторыі, дзе досьлед свой рабілі, з той фабрыкі шумнай, той фабрыкі няўмочнай, дзе яго рэалізавалі»².

Метафарычнае параўнаньне рэвалюцыі, узброенага паўстаньня з досьледам, з лабараторыяй нясе глыбокі сэнс: досьлед вялі з выкарыстаньнем жывых людзей, ён суправаджаўся вялікімі чалавечымі ахвярамі. Таму і адмаўляецца герой рама на пераехаць з Вільні ў Менск, дзе рэвалюцыя перамагла і дзе яна на практыцы ажыццяўляе вынікі лабараторных выпрабаваньняў, сьведкаю чаго і быў Мацей Мышка. «А я думаю, – лічыць ён, – ня ўсім жа туды ехаць. Трэба ж некаму і тут заставацца, пакуль можна»³. Вось гэтыя прызнаньні і ёсьць аб'ектыўная ацэнка рэвалюцыі, якая ня стала сапраўдным вызваленьнем народаў былой царскай Расеі, таму і ня хоча прыняць яе непасрэдны ўдзельнік узброенага паўстаньня.

Зразумела, падобная трактоўка рэвалюцыі і для 30-х і для 40–80-х гадоў успрымалася ўладай як ідэйна загнанная, шкодная, ідэалагічна небясьпечная. І толькі навукова-дасьледчая думка 90-х гг., дзякуючы дабраторным зьменам у грамадска-палітычным жыцьці краіны, змагла аддаць належнае мужнасьці пісьменьніка-мысьляра, мастака-прагностыка, які ва ўмовах панаваньня таталітарнай сістэмы

¹ Гарэцкі М. Творы. – Мн. 1990. С. 430.

² Гарэцкі М. Т.3. – С. 327–328.

³ Там жа. С. 343.

здолеў даць глыбокую трактоўку, аб'ектыўную ацэнку рэвалюцыі, несумяшчальную з афіцыйнымі ўстаноўкамі. І ў гэтым велізарная заслуга М.Гарэцкага як выдатнага мастака, пісьменьніка філасофскага складу мыслення.

Падчас знаходжаньня ў высьшы М.Гарэцкі працягваў апрацоўку сабраных раней матэрыялаў для «Камароўскай хронікі», якая ня мае аналагаў у беларускай мастацкай прозе. Самакрытычны і патрабавальны да сябе пісьменьнік, безумоўна, усведамляў значэньне дадзенага твору. «Ну, нічога. Усё нічога. Усё добра будзе. Каб толькі мне напісаць гэтую сваю «Хроніку». Гэта была б рэч, што на працягу пэўнага часу нейкую цану мае»¹, – чытаем мы ў яго лісьце да жонкі ад 29 красавіка 1932 г. М.Гарэцкі, дзякуй Богу, шчасьліва памыліўся: не на «пэўны час», а на вялікую гістарычную перспектыву мае цану «Камароўская хроніка», у якой намалёваная шырокая панарама жыцьця беларускага народу ад эпохі прыгону і да канца 30-х гг. XX стагоддзя. Праз лёсы канкрэтных дзейных асобаў, праз гісторыю роду Задумаў (Батураў) і Ваяводаў М.Гарэцкі сродкамі эпічнага пісьма стварыў запамінальныя, праўдзівыя, дакладныя малюнкi вясковага жыцьця – працы, хатняга побыту, нораваў, звычайў, уяўленьняў селяніна, раскрыў найбольш тыповыя, характэрныя для вёскі канфлікты, супярэчнасьці, погляды на чалавека, адносіны да мясцовай і вышэйшай улады, да царквы, веры. Здаецца, ніводнай праявы сялянскага жыцьця не абмінуў праніклівы пісьменьніцкі позірк. Усё, што турбавала працаўніка-хлебараба, чым жыў, пра што марыў, на што спадзяваўся вясковец і яго сямейнікі, старыя і маладыя, кабеты і мужчыны, дарослыя і дзеці, заможныя і зьбяднелыя, у росквіце сілаў і хворыя – усё аказалася цікавым і значным для аўтара хранікальнай эпопеі. Тут знайшлі свой адбітак і эканамічнае становішча вёскі, і спробы вясковай моладзі вырвацца з абдымкаў патрыярхальнага ўкладу, спазнаць кніжную мудрасьць, далучыцца да здабыткаў цывілізацыі, авалодаць навукай, а таксама – падзеі рэвалюцыі, вайны з іх разбурэньнямі, ахвярамі. І вострую, небясьпечную тэму рэпрэсіяў, зьнішчэньне беларускай інтэлігенцыі закрунуў М.Гарэцкі. Праз гэтую невычэрпную, усеахопную шматстайнасьць якраз і раскрываецца ідэйна-мастацкая канцэпцыя народнага жыцьця як нястрымнай плыні, як няспыннага працэсу калектыўнай выпрацоўкі сацыяльных, маральна-этычных нормаў і прынцыпаў з мэтай перадачы іх наступным пакаленьням.

Варта адзначыць, што пры дасьледаваньні «Камароўскай хронікі» больш увагі надаецца аналізу тагачасных сацыяльных праблемаў. Маральна-этычныя ж аспекты твору неак застаюцца на другім плане. А між тым М.Гарэцкі – і ў гэтым асабліва вартасьць «Хронікі» – асэнсоўваў сацыяльнае і маральнае ў іх арганічным адзінстве, праводзячы думку пра высокую духоўнасьць беларускага селяніна. Вобразы Стахвана Ваяводы, яго сыноў Янкі і Максіма, Пелагеі Мароз і іншых вяскоўцаў выступаюць у творы як сапраўдныя носьбіты дабрыні, міласэрнасьці, высакародства, сумленнага стаўленьня да жыцьця, выразьнікі веры ў моц і справядлівасьць Усявышняга. Дух высокай маральнасьці, павага да бацькоўскіх заветаў, да лепшых нацыянальных традыцыяў і досьведу народу, прага свабоды – гэта і ёсьць, паводле перакананьняў М.Гарэцкага, аснова захаваньня беларускай нацыі, нацыянальнай культуры, духоўнага жыцьця беларусаў.

Паказальна: пачаўшы творчы шлях з асэнсаваньня маральна-філасофскіх, экзістэнцыяльных праблемаў – жыцьця і сьмерці, прызначэньня чалавека на зямлі, межаў чалавечага інтэлекту ў спазнаньні рэчаіснасьці, – М.Гарэцкі ніколі і не пакідаў гэтыя праблемы па-за мастакоўскай увагай. Яскравае пацьвярджэньне таму – унікальныя, непаўторныя «Скарбы жыцьця». Напісаныя ў горкі, трагічны час, «Скарбы...» адкрывалі новую старонку ў гісторыі беларускага слоўнага мастацтва, уздымалі яго на новыя эстэтычныя вышыні.

¹ Гарэцкі М. Творы. С. 447.

Зноў лічу патрэбным адзначыць: творы М.Гарэцкага, якія сталі вядомыя праз многа гадоў пасля напісання, нярэдка разглядаюцца ізалявана ад усёй творчасці, бяз сувязі з іншымі, нават блізкімі паводле іх пафасу. Вось і ў дадзеным выпадку пры даследаванні «Скарбаў жыцця» (1932–1935 і, магчыма, 1937) у сферу аналізу не заўсёды ўводзяцца «Лявоніус Задумекус» (другая палова 1931 – пач. 1932) і «Кіпарысы» (апрацаваныя ў высылцы дзёньнікавыя запісы 1928 г.). Усе творы ўпершыню пабачылі свет толькі ў дні святкавання стагоддзя мастака («Польмя». 1993. № 2). Такі падыход перашкаджае зразумець пісьменьніцкую задуму і тыя цяжкасці, з якімі сутыкнуўся М.Гарэцкі ў працэсе асваення балючай, трагічнай тэмы рэпрэсіяў, тэмы ГУЛАГУ. А ён жа і па волі лёсу, па волі трагічных абставінаў аказаўся адным з пачынальнікаў распрацоўкі дадзенай тэмы. І «Лявоніус Задумекус» (варыянт імя і прозьвішча героя «трылогіі» Лявона Задумы) гэта і ёсць гаротная споведзь рэпрэсаванага, споведзь пра ўласнае жыццё на высылцы, пры тыя пакуты, прыніжэнні, які яму давалося зведаць ва ўмовах нечалавечага існавання. Аднак абраная форма не задаволіла пісьменьніка, і ён прыпыніў працу («ня пішацца так, як хочацца»). І ўзяўся за «Скарбы жыцця», г. зн. пачаў шукаць новыя вобразна-выяўленчыя сродкі, інакшую жанрава-стыльвую форму, якая б адпавядала новаму зместу і паспрыяла мастацкаму ўвасабленню маштабнай задумы. Традыцыйная паэтыка «Задумекуса», пэўна, не перадавала трагізму ўбачанага і асабіста перажытага і маштабу тых пакутаў, выпрабаванняў, якія чакалі беларускі народ, яго інтэлігенцыю ды і ўсё чалавецтва ў будучым. Вось чаму М.Гарэцкі абраў жанр філасофскай прыпавесці, жанр прарочага казанья. Адпаведна прыродзе нетрадыцыйнай структуры ў творы дамінуюць алегорыя, гіпербалізацыя, маштабныя сімвалічныя вобразы, фантастыка, фантасмагорыя, горкі сьмех, іронія, сарказм...

«Скарбы» – гэта ўбачаныя вачыма празорцы трагічныя малюнкi мінулага роднага краю і ня менш трагічнай будучыні («Дамы дымяць па даліне... Многа вёсак гарыць... Страшныя клубкі агнявыя з вёскі на вёску пералятаюць... Дзіўна і страшна мне стала»¹). Так прамаўляць магла толькі асоба, якая ўсвядоміла непазбежнасць набліжэння вялікай трагедыі, асоба, якая любіць жыццё, ня хоча з ім развітацца, але вымушаная, і таму гаворыць развітальнае слова. Яно гучыць і як прарочы наказ нашчадкам, і як пранізлівая споведзь, і як шчырае пакаянне. У ім чуецца адкрытая просьба дараваць памылкі, некалі дапушчаныя пры стварэнні скарбаў («залатога смутку багатых скрыні», «самацветнай бясьсільнасці доўгія нізкі»), і быць міласэрным пры вынясенні прысуду: «Судзі мяне, судзі мяне кожны і ўсякі! Судзі мяне судом сваім, і кожным і ўсякім... Карай мяне карамі сваімі, карай...»². Бо калі і дапусціў творца скарбаў памылкі, дык толькі таму, што ішоў разам са сваім народам і шукаў для яго шчаслівую долю. Напэўна, ня здолеў знайсці, што і спарадзіла невымерны боль і смутак, горыч і адчай. Гэтымі пачуццямі і прасякнутыя «Скарбы», твор, які маніфеставаў патэнцыйную гатоўнасць беларускай прозы рухацца ў рэчышчы авангардысцкага, мадэрнісцкага еўрапейскага мастацтва, паспяхова выходзіць за межы традыцыйных формаў адлюстравання жыцця ў формах самога жыцця, выкарыстоўваць і пераасэнсоўваць паэтыку, багатая вобразна-выяўленчыя сродкі вуснай народнай творчасці і высокіх жанраў старой беларускай літаратуры, у тым ліку і твораў рэлігійнага зместу, М.Гарэцкі даў выдатны ўзор такога выкарыстання.

Зьвернем увагу і яшчэ на адну істотную стыльвую асаблівасць твору: маштабнае абагульненне ў ім вырастае на рэальнай аснове. Не выпадкова арганізатар

¹ Польмя. 1993. № 2. С.21.

² Там жа.

³ Там жа. С.17.

параду дасягненняў, які запрасіў гасцей на агледзіны свайго скарбу, у далейшым нават выкарыстаў паасобныя фрагменты, сітуацыі ўласных твораў. «Нечы конь з санямі, прывязаны да плоту... Ён будзе стаяць»³. Параўнаем з тэкстам апавядання «Чарнічка» (1917): «Ля аднаго двара, прывязаны да банькі ў шуле, стаіць запрэжаны ў «бяду» ціхі і спакойны гняды конь»¹. Але зараз учынкi і паводзіны людзей вымяраюцца ня побытавымі, а касмічнымі меркамі. Так, услед за сказам «А там яшчэ сварацца» (а гэта ўжо перагукваньне з апавяданьнем «Нявесткі сварацца», 1921) у «Скарбах...» ідзе: «Яны будуць вечна сварыцца, то перастаючы, то ізноў пачынаючы»². Як і на старонках эпахальнай «Камароўскай хронікі», увесь спектр чалавечага жыцця знайшоў сваё асэнсаваньне ў «Скарбах...» Але пры яго ацэнках ужытыя іншыя меркі – меркі вечнасьці. Тут мы бачым пісьменьніцкае ўспрыманьне пакутлівай долі беларускай вёскі, жахлівых падзеяў вайны, крывавай рэвалюцыі, бачым сцэны арышту героя, сцэны зьявольнага зьдэку, наведваньне ім падземнага склепу, дзе давялося перажыць сьмяртэльны страх ад убачанага, чуюм скаргу на сваю адрынутасьць, адчужанасьць, горкае прызнаньне ў тым, што зьяўлялася жаданьне пагрузіцца ў нірвану і што гэтае жаданьне было пераадоленае («беражыся гэтага стану – сыцеражыся яго, пакуль жыцьцё тваё хоць слаба, але пульсуе»³). Убачыў аўтар «Скарбаў...» «вялізныя піраміды белых цёртых касцей» і «каналы, поўныя тухлай крыві» і жудасныя малюнкi пекла, «дзе страшыдлы веку скрыгочуць... страшна і аглушліва, і безупынна»⁴.

Якая ж павінна быць унутраная, духоўная сіла, адданасьць жывому жыцьцю, каб пасья ўбачаных жахаў захаваць здольнасьць да асэнсаваньня перажытага, зьведанага.

Зачыняючы «браму скарбаў...» пасья агледзінаў пройдзенага шляху – свайго ўласнага і жыцьця цэлага народу, – аўтар прызнаецца: «Цану рэчам пазнаў. Людзей да самых глыбіняў уведаў. Жыцьцём даражыць наўчыўся. І да сьмерці сябе рыхтаваць я ўмею. Каб прыняць яе меч хоць калі, і без пары, і без усякай патрэбы.

Дык слава жыцьцю.

Слава і сьмерці»⁵.

Менавіта так, захоўваючы чалавечую годнасьць, высокае прызнаньне чалавека, паводзілі сябе, як мы памятаем, і духоўна і сьветапоглядна блізкія пісьменьніку героі «Камароўскай хронікі». Арганічнае адзінства гэтых выдатных, непаўторных твораў відочнае. «Скарбы...» напісаныя вялікім мастаком слова, мужным і мудрым чалавекам, які зьведаў кругі Дантавага пекла і адчуў непазьбежнасьць хуткага пераходу ад зямнога да вечнага жыцьця. Гэта – твор-рэквіем, твор-запавет усім, хто адчувае свой доўг берагчы памяць па бязьвінна забітых сынах зямлі беларускай і хто актыўна бароніць ідэі гуманізму, чалавекалюбства, якімі прасякнутыя творы Максіма Гарэцкага.

«Рукапісы не гараць, напісанае застаецца». Спадчына М.Гарэцкага бліскуча пацьвердзіла справядлівасьць гэтага мудрага выслоўя. Часам нават складваецца ўражаньне, што пісьменьнік ня дужа і клапаціўся, каб найхутчэй убачыць той ці іншы свой твор надрукаваным. Адны з іх шмат разоў перапрацоўваў, даводзячы да належнага ўзроўню, уносіў папраўкі, зьмены («На імперыялістычнай вайне». 1914–1915, 1919–1920, 1925–1926, 1928), тэкст апавяданьняў уключаў у аповесьць, мяняючы яе назву (апавяданьне «За што?», 1918 і «За што?», 1922; аповесьць «Ціхія песьні», 1926 і «Ціхая плынь», 1930). Тут бачыцца выключная самапатрабаваль-

¹ Гарэцкі М. Т.1. – С. 137.

² Польша. С.1 8.

³ Там жа. С. 25.

⁴ Там жа. С. 26.

⁵ Там жа. С. 34.

насьць мастака, усьведамленьне адказнасьці за надрукаванае слова, непадробны клопат пра нацыянальнае прыгожае пісьменства, якое павінна было заняць «свой пачэсны пасада» сярод іншых літаратур сьвету. Ня ўсім творчым задумам М.Гарэцкага суджана было ажыцьцявіцца. І ня ўсе творы пісьменьнік пасьпеў закончыць, бо жыцьцёвы шлях яго быў гвалтоўна абарваны ў самым росквіце духоўных сілаў. Але і ў незавершаным выглядзе тыя ж «Скарбы жыцьця», «Камароўская хроніка» сьведчаць пра непаўторнасьць таленту, наватарскі тып мысьленьня іх аўтара і пра невычэрпныя магчымасьці беларускай літаратуры.

Для Максіма Гарэцкага як пісьменьніка і грамадскага дзеяча малодшы брат увесь час быў духоўна блізкай асобай, аднадумцам. А калі жыцьцёвы і творчы шлях Максіма трагічна абарваўся, Гаўрыла Іванавіч, напэўна, адчуў падвоены цяжар адказнасьці за прамоўленае, надрукаванае слова, за кожны грамадскі ўчынак, адказнасьці перад будучыняй, перад гісторыяй і Усявышнім. Жаданьнем працягваць справу, распачатую братам, якраз і кіраваўся Гаўрыла Іванавіч у сваёй шматграннай навуковай і публіцыстычна-асьветнай працы, што красамоўна дэманструюць матэрыялы кнігі «Выбранае» (2002). Тут фігура Гаўрылы Гарэцкага раскрываецца ня толькі нашмат паўней, але і ў новым ракурсе, менавіта як таленавітага публіцыста-адраджэнца, глыбокага мысьляра, выступленьні якога паводле іх праблемна-сэнсавай скіраванасьці блізкія да публіцыстыкі вялікага Купалы. Сапраўды, услухайцеся ў гэтыя словы:

«Белорус показал неисчерпаемую, огромную мощь своего терпения, усилий, выносливости, неугасимой надежды в борьбе с этими [природными. – М.М.] пустынями. И только перед пустыней культурной опустились его руки. Опустились бессильно потому, что он оказался «без языка», он онемел при виде небывалого исторического грабежа своих культурных ценностей братьями-соседями, онемел, когда убедился, что родные сыны его – интеллигенты – покидают свой серый край, чтобы веселее прожить жизнь в «больших городах», насладиться небесами юга, красотами востока, сытостью Сибири, обещаниями и посулами Америки»¹. Гэта – фрагмент з уступнага слова Г.Гарэцкага як старшыні праўленьня Беларускай культурна-навуковай асацыяцыі пры Пятроўскай (Ціміразеўскай) сельскагаспадарчай акадэміі ў 1922 г. Тут жа Г.Гарэцкі ўзьняў пытаньне і пра трагічны лёс трох мільёнаў беларускіх бежанцаў, якіх вайна выгнала з родных мясцінаў. А калі грымоты аціхлі, дык «белорус остался у разбитого корыта»: «Мир кричал о помощи маленькой Бельгии. А об измученной, истерзанной Белоруссии никто не сказал ни слова. Сама же она всё еще «без языка». Повторилась наша историческая трагедия: народ не смог стать сам себе хозяином»². Згаданая прамова – гэта адкрытае перагукваньне з купалаўскімі выступленьнямі 1917-1920 гг., у прыватнасьці, з праграмным артыкулам «Больш самачыннасьці».

А як рашуча, пасьядоўна і бескампрамісна змагаўся Габрыель Мсьціславец са шматлікімі праявамі русіфікацыі, з бессаромным адмаўленьнем беларусам іх законага права мець сваю нацыянальную школу. «Господа русификаторы, если вы уважаете Ушинского, — гаворыць Г.Гарэцкі, — то обратите внимание на его слова: «Только на национальной почве может успешно вестись образование»³. І яшчэ ня менш значнае сьцьвярджэньне, якое ў наш час гучыць з асаблівай актуальнасьцю: «Ничем не может быть оправдано запрещение народу говорить на родном языке»⁴. Жыцьцёвая практыка паказвае, што «запрещение» можа быць ня толькі адкрытае,

¹ Гарэцкі Г. Выбранае. Мн. 2002. С. 29-30.

² Там жа. С. 30.

³ Там жа. С. 28.

⁴ Там жа. С. 35.

але мець розныя формы, замаскаваныя, зьдзекліва-вытанчаныя, але небясьпека падобных хітрыкаў для нацыянальнай культуры не зьмяншаецца.

Уводзячы публіцыстыку Г.Гарэцкага ў грамадска-культурны кантэкст эпохі, параўноўваючы зьмест артыкулаў малодшага брата з праявімі творамі старэйшага, мы атрымліваем шчаслівую магчымасьць узбудзіць постаці абодвух дзеячоў, паўней раскрыць іх уклад у распрацоўку беларускай нацыянальнай ідэі, глыбей спасьцігнуць сутнасьць творчасьці кожнага. Вывучэньне публіцыстыкі Г.Гарэцкага 20-х гг. дае падставы выказаць меркаваньне, што яна, апроч усяго іншага, была яшчэ і своеасаблівай карэкцый ідэяў, якія прагучалі ў артыкуле М.Гарэцкага «Няхай жыве камуністычная Беларусь!» (1919). Аўтар артыкулу ўласныя погляды, так бы мовіць, дэзавуяваў аповесьцю «Дзьве душы» (1918-1919) і апавяданьнямі «Незадача», «Апостал» (1921), «Усебеларускі зьезд 1917 году» (1922) і публіцыстыкай віленскай пары. Жорсткая, кривавая рэчаіснасьць рэвалюцыйных гадоў, ахвяры і разбурэньні, што несла рэвалюцыя, адкрыла вочы сумленнаму мастаку, які з болей у сэрцы мусіў разьвітацца з наўна-рамантычнай верай у шчырасьць абяцаньняў большавіцкай улады даць народу палітычную свабоду і нацыянальнаю незалежнасьць. Г.Гарэцкі ўжо ў новых умовах сваімі выступленьнямі недвухсэнсоўна пацьвярджаў слушнасьць братавай пазіцыі віленскага перыяду. І зьмястоўны артыкул Г.Гарэцкага «Што нам павінен даць беларускі тэатр?» (1922) ёсьць далейшая распрацоўка, канкрэтызацыя праграмы, накрэсьленай М.Гарэцкім у 1913 г. («Наш тэатр»). Габрыель Мсьціславец сьцьвярджае: «Беларускі тэатр – гэта сінтэза ўсяго беларускага, тэатр ёсьць мера нашых дасягненьняў ва ўсіх галінах разьвітку»¹. Таксама і ўзьнятая ў свой час М.Гарэцкім тэма інтэлігенцыі, яе ролі ў духоўным адраджэньні роднага краю пад прамом Г.Гарэцкага знайшла свой годны працяг і паглыбленьне. Талент Г.Гарэцкага як публіцыста, ягоная здольнасьць валодаць палкім, прамоўніцкім словам раскрыўся тут поўна і яскрава. А тое, што аўтар па-майстэрску выкарыстоўваў статыстычныя дадзеныя, эканамічныя зьвесткі, не ператварала ягоныя публіцыстычныя выступленьні ў навуковы трактат. Наадварот, галоўная думка ў іх гучала болей доказна, пераканаўча, як у выпадку з пацьвярджэньнем эканамічнай адсталасьці ўскраінаў былой Расейскай імперыі, калі на долю цэнтральных губерняў прыходзілася каля 32 чалавек аграрна-мічнага персаналу, а на беларускія толькі 6!

Тэма «браты Гарэцкія» мае, аднак, і зусім новыя, некранутыя дасьледчыкамі грані. Як вядома, М.Гарэцкі на аснове апавяданьняў пазьней стварыў шэраг аповесьцяў («У чым яго крыўда?»). І з тых лістоў Г.Гарэцкага, якія зьмешчаныя ў «Выбраным», утвараецца даволі цэласнае палатно, фрагменты якога трывала зьвязьвае асоба адрасанта, ягоны погляд, маральна-этычная пазіцыя. Фактычна перад намі – «апавесьць у лістах». Такой жа ацэнкі заслугоўваюць і «Письма с фронта» Лёні Гарэцкага, зьмешчаныя пад адной вокладкай з дакументальна-мастацкімі запіскамі «На імперыялістычнай вайне» М.Гарэцкага як сьведчаньне духоўнай пераемнасьці ня толькі бацькі і сына, але і ўсяго роду Гарэцкіх. І тое, што напісана Радзімам Гаўрылавічам Гарэцкім пра дзядзьку Максіма і бацьку ў зьмястоўным і фармальным плане блізкае да праявінага жанру. А той, хто знаёмы з лістамі Галіны Максімаўны Гарэцкай, ня мог не зьвярнуць увагу на іх выключную зьмястоўнасьць.

Пра што сьведчаць згаданыя факты? Пра тое, што ў кожнага з прадстаўнікоў роду Гарэцкіх жыло і жыве сьвядамае ці падсьвядамае памкненьне нават у эпістлярным жанры выказацца з вычарпальнай паўнотай, шчыра, выявіць ня толькі асабісты настрой, суб'ектыўныя меркаваньні, але і стварыць у чытача, у адрасата

¹ Гарэцкі Г. Выбранае. Мн. 2002. С. 38.

ўяўленьне пра навакольны сьвет, пра людзей, якія жылі, працавалі ў пэўных абставінах. Але то не адцягненая, безасабовая паўната, а паўната, асэнсаваная пад кутом гледжаньня высокіх грамадскіх ідэалаў. Можна з упэўненасьцю сказаць так: браты Гарэцкія і іх таленавітыя нашчадкі – носьбіты эпічнага таленту, наскрозь грамадскія людзі. Яны – ня толькі і ня столькі летапісцы, а перадусім пераўтваральнікі жыцьця. І ім гэта каштавала і каштуе дорага!

Пры вывучэньні тэмы «браты Гарэцкія» выключную каштоўнасьць маюць таксама сьведчаньні Гаўрылы Іванавіча пра стаўленьне Максіма да расейскіх, украінскіх, заходнебеларускіх пісьменьнікаў. Інакш кажучы, гаворка ідзе пра літаратурныя традыцыі, на якіх вырастаў Гарэцкі-празаік. Падазеньня зьвесткі наводзяць на думку, што, напрыклад, цікавасьць маладога Гарэцкага да тэмы «патаёмнага» ўзьнікала не бяз узьдзеяньня Гоголя. А Дастаеўскі прыцягваў сваім «пранікнёным у пацёмкі душы, разуменьнем таямніцаў людской псіхалогіі»¹. І стыль Буніна, тонкае адчуваньне ім бязьмежных магчымасьцяў мовы, бліскучае валоданьне словам не маглі застацца па-за ўвагай маладога беларускага пісьменьніка. А чаму Гарэцкаму-раманісту, аўтару «Камароўскай хронікі», быў блізкі Балзак, думаецца, і тлумачыць няма патрэбы. Як і тое, што лепшым творам беларускай літаратуры М.Гарэцкі лічыў несмяротную «Новую зямлю».

Пры напісаньні навуковай біяграфіі М.Гарэцкага многія зьвесткі і сьцьверджаньні малодшага брата, безумоўна, стануць вузлавымі, вызначальнымі, асабліва ў размове пра рысы характару, звычкі, схільнасьці, асаблівасьці натуры: так, Максім меў «аналітычны розум, матэматычную логіку, глыбокую пачуцьцёвасьць», «бацькаў і матчын пачаткі змагаліся ў істоце Максіма ўсё жыцьцё, але матчына спадчына звычайна перамагала»². У сьвятле гэтых і да іх падобных выказваньняў, думаецца, болей зразумелымі стануць і вобразы некаторых герояў у творах М.Гарэцкага, перш за ўсё ўнутрана блізкія пісьменьніку або створаныя ім на біяграфічнай аснове (запіскі «На імперыялістычнай вайне», апавяданьні «У лазьні», «Роднае карэньне», аповесьці «У чым яго крыўда?», «Меланхолія» і інш.). Увогуле тэма «браты Гарэцкія», тэма «сьвятла, якое выпраменьваюць вялікія нацыянальныя таленты», невычэрпная. Яна чакае сваіх дасьледчыкаў. І яны, няма сумненьня, здолеюць сказаць новае, важнае, паўнагучнае слова пра выдатных сыноў беларускага народу, якія пакінулі нашчадкам заповіт самаадданага, сумленнага і гранічна-шчырага слугаваньня Бацькаўшчыне, роднай маці-Беларусі, якая жыве і будзе жыць праз вякі і тысячагоддзі.

¹ Гарэцкі Г. Выбранае. Мн. 2002. С. 225.

² Там жа. С. 223.